

MIKLÓSSY ENDRE

Magyar falu – magyar történelem

Jó száz évvel ezelőttig Magyarország lakosainak a döntő többsége falun élt. A történelmi, társadalmi, kulturális, irodalmi dokumentálása azonban ennek a hatalmas néptömegnek szinte teljesen hiányzott. Éppen ezért még az is könnyen meglehet, hogy nem igazán ismerjük sem a múltunkat, sem pedig önmagunkat. A századelőn például Vikár Bélának, Kodály Zoltánnak, Bartók Bélának úgy kellett felfedezniük a több ezer éve folyamatosan létező népdalkultúránkat, mint Kolumbusznak Amerikát.

Révay József gróf, immár az önismeret híjával is összefüggő nagy katasztrófa után, ebből a nyilvánvaló, bár senki által figyelembe se vett alaptényből kiindulva látott hozzá szülőfaluja történelmének megvizsgálásához. Írását ezzel a Nietzsche-idézettel kezdte: „A történelem az élet tanítómestere – ez a mondás nemcsak lapos, de téves is. Mégis, a történelemnek ennek dacára is megvan az egzisztenciális jelentősége.” „Ez akkor derül ki – folytatja Révay –, amikor ráeszmélek, hogy a magam egzisztenciája nemcsak a születésem pillanatában vette kezdetét, hanem messze visszanyúlik az idők mélyébe. Az ember szellem is, és így egyén fölötti közösségbe tagolódik. Ezért van az, hogy az ember régmúlt dolgokat is személyes ügyének tekint.”

Gróf Révay Józsefről

Gróf Révay József¹ (1902–1945) a tajnai latifundium ura volt. Várkonyi Nándor mint magántanár, fiatal pedagógusként a tízes évek legvégén készítette fel őt az érettségire. „Máig töpregek – írta önéletrajzában –, mi volt bennem több, merészség, szemtelenség vagy önbizalom. Egész tanári kart kellett helyettesítenem, holott a tananyag nagy részéhez nem is konyítottam, a gyakorlati pedagógiához pedig egyáltalán nem. Milyen legyen a nevelői magatartásom? Döntöttem: semmilyen. Nem tanítottam, hanem tanultunk együtt.”

A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Karán 2014. október 3-án rendezett Várkonyi Nándor-émlékkonferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

1 Érdekes módon egy időben hárman viselték ezt a nevet. Rajta kívül a kommunista kultúrpolitikus és a klasszika-filológus ifjú-sági író is.

Mindössze hat év korkülönbség volt közöttük. A nevelési elv, úgy tűnik, minálunk a „levegőben” lehetett. Később Karácsony Sándor vált a klasszikusává.

„Józsi magas, nyurga fiú, a szeme élénk, figyelmes, sőt kutató, iróniáját elfojtott mosollyal leplezi. Esze éles, felfogása gyors, magyarázatra nemigen szorul. A tanórák vitaórák lettek. Józsi fegyelmezett gondolkodása és kritikus elméje útját állta a szenvedélyeknek.” Ekképpen emlékszik vissza Várkonyi a közösen eltöltött időre. Azután meghívták a tajnai kastélyba, a „felső tízezer” társaságába, ahol semmi fölényeskedést nem tapasztalt. „Korra nézve fiatal, de értelmére nézve aggastyán” – mondta róla az öreg gróf. Észre kellett viszont vennie az egész magyar társadalmat a legaljáig penetráló osztálygöggöt, amelyből furcsa módon épp az arisztokraták vették ki legkevésbé a részüket. Talán, mert önekik nem volt szükségük rá belső biztonságérzetükhöz.

A fiatal gróf rendkívül tehetséges, sokoldalú – festő, sportoló, válogatott jégkorongozó –, de filozófusnak készül, a Magyar Filozófiai Társaság tagja, 1939-től a haláláig titkára. Ismeretelmélettel, etikával, a megértés filozófiai problémaival foglalkozik, anti-hegeliánus. Fő filozófiai munkája *Az erkölcs dialektikája*. Hatalmas ígérete a magyar kultúrának, de 1945 áprilisában, már a háború végén kommunista rendőrnek beállt banditák agyonlőtték az egyébként a nézetei miatt „vörös grófnak” titulált Révayt. Hogy miért? A válasz éppoly egyszerű, mint amilyen vérfagyasztó. Azért, mert különb volt náluk. (A gyilkosoknak semmiféle bántódásuk nem esett. Jó bemutatkozása volt ez a kezdődő rendszernek.)

Történelmi önismeretünk

Ahogy Karácsony Sándor felhívta a figyelmet, a magyar időfelfogás jelentősen eltér az európaiktól. Ezért aztán nincsen igazi történelmi tudatunk sem. „Ez még tán Kossuth apánknál is régebben történt” – szölt a hajdani parasztok történelmi emlékezete. A történetírásunkban ez általában úgy jelentkezik, mint a jelen extrapolációja, kiterjesztése a múltra. Ami most van, az volt mindig is, így tartja e véleményem.

Acsády Ignác írt 1906-ban egy nagyhírű könyvet a magyar jobbágyság történetéről. Ez a könyv lett aztán az ősforrása a magyar történelem legfontosabb átértelmezési kísérletének. E kísérlet, megfelelően a ránk általánosságban jellemző politika-centrikus

(tehát időt nem ismerő) világszemléletnek, a századelő társadalmi viszonyainak éppoly koncepcionális, bár ellenkező irányú történelmi leképezése, mint a Milleneum görögtüzes szemlélete. Meghatározó gondolata a jobbágyvédő Habsburg-királyok és a jobbágynyúzó magyar urak ősi ellentéte. Igaz, voltak időnként jó szándékú, humanista urak is, és a Habsburgok szereplése sem mindig egyértelműen pozitív. „A jobbágyvédelemben nem voltak következetesek. A roppant adóteher, valamint a vallásüldözés éppen Bécsből indult ki” – mondja a XVII. századról, némileg ellentétben az alaptételével.² A mondanivalójának lényegén azonban, amely a történelmi magyar állam alkalmatlan berendezkedésének és a jobbágyság ezeréves elnyomásának bemutatása, ez nem változtat.

Akkoriban bontakozott ki a küzdelem a választást nyert magyar közjogi ellenzék és a birodalmi abszolutizmusát építeni kezdő Belvedere, Ferenc Ferdinánd trónörökös körei között, amelyeknek legfontosabb célja a történelmi magyar alkotmányos rendnek mint e politikai koncepció fő akadályának felszámolása volt. Ezt kívánta alátámasztani Acsády a hatalmas méretű történelmi áttekintésével, ezért állítja azt, hogy „maga az ezeréves rendszer” volt rossz, amelyet csupán elviselhetővé tett egyesek humanizmusa.

Imponáló méretű forrásanyagot dolgozott fel, ettől tűnik az érvelése megdönthetetlennek. A források nagy része gravamenekről szól, ami kétségkívül jól megfelel legendás pereskedő hajlamunknak, de nem feltétlenül írja le a valóságos életet. Az idézett országgyűlési statútumok sokasága leginkább a hatástalanságukat tanúsítja, a hódoltság korában meg a széteső helyi közigazgatást, egyébiránt ugyanezt tanúsítják a korszak úgynevezett „jobbágyfelkelései” is a hódoltság peremvidékein – a rendezett jogorvoslati lehetőség hiányát.³ A kommentárjai pedig gyakran a dokumentum értelmét is kiforgatják. Például elhangzott egy panasz egy XVII. századi országgyűlésen, amely szerint felháborító, hogy a megyei szolgabírák a nemes és a jobbágy közti jogvitában gyakran adnak igazat a jobbágyoknak. Könnyű ebben felismerni a peresztes zúgolódsát, viszont Acsády az esetből azt a különös tanulságot vonja le, hogy a megyei bíráskodás kizárta a jogrendből a jobbágyokat.⁴ Néha egészen belefeledkeznek – a jobbágyok nem a martaló-

cok, a zsákmányoló törökök, a rabló landsknechtek elől menekülnek el a földjükről, hanem az „urak zsarnoksága” miatt.

„Az uralkodó osztály egész gondolatvilága az elzárkózásra, a paraszti önértet sértő lealacsonyítására, a tömeg anyagi kizsákmányolására irányult, s a rideg, dermesztő légkörben úr és jobbágy teljesen elidegenedtek egymástól.”⁵ Ezt Acsády a XVI–XVII. század viszonyairól írja, míg a következő XVIII. századról mint a „jobbágyvédelem koráról” emlékezik meg. A történetírás azóta megmutatta, hogy éppen ez a kor volt az, amidőn szétnyílt a társadalmi szakadék, és kialakult a „második jobbágyság”, társadalmi lesüllyedéssel és birtokvesztéssel. Ennek oka a gyorsan növekedő nyugati piacok igényeire alapozott óriási birtokszerző manőver volt, amelynek keretében szétverték a középkori országnak bár kusza, de a földből élők számára mégis biztos megélhetést nyújtó jogrendjét. Mint azt Andrásfalvy Bertalan is több ízben kifejtette,⁶ a jobbágyfalvak közbirtokossági földjeinek a kisajátításával jött létre e század során az a nagybirtok-rendszer, amely felelős volt a demográfiai hanyatlásunkért – „a nagybirtok halálgyűrűjeként” jellemezte a harmincas években Teleki Pál az egykezű falvak pusztulásának az okát –, felelős a Nyugat-Európában immár korszerűtlen feudálkapitalista rendszer kialakulásáért és a magyar társadalmi és politikai élet általános hanyatlásáért, amely nemcsak a jobbágyságot, hanem a rendi társadalmat is utolérte. Sőt, hozzáteszem: az utóbbi volt éppen a végső romlás oka. Ezt azonban Acsády szemlátomást már a kezdetnél félreérti. „1702-ben a király megtiltja a közösségi földek elvételét”⁷ – mondja, amit szép jobbágyvédő intézkedésnek tekinthetnénk, ha nem tudnánk, hogy ez volt a Neoaquistica Comissionának, az ország teljes földterülete megszerzésének fénykora, amely a hagyományos birtokosok megfosztásával indigenák kezébe óhajtotta juttatni a földet – kiknek számára egyszerűbbnek ígérkezett lenyelni egészben a jobbágyfalut. Később aztán nincs is többé szó a közösségi földek védelméről. Acsády erről már nem beszél, és az ilyesféle hiányok teszik torzóvá a művét.

Mindenesetre ez a mű alapja lett „a múltat végkép eltörölni” kívánó történet szemléletnek. Ezt kapta fel

2 Acsády Ignác: *A magyar jobbágyság története*, Bp., 1944, 271.

3 Volna ebből mit tanulunk.

4 Acsády, 251.

5 Acsády, 264.

6 Andrásfalvy Bertalan: *Hagyomány és környezet – az elkülönülés és arányosítás következményei*. In: *Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, Bp., 2004

7 Acsády, 270.

aztán nacionalista átértékeléssel a lázongó nemzeti-ségi értelmiség, és erre támaszkodott a harmincas évek plebejus népi mozgalma.⁸ Ady Endre így adott neki klasszikus formát:

*„Hódították az országot
Derék, lelkes úri szittyák,
Jótevői szegény népnek –
Iskolában így tanítják.*

*De nem így volt ezer évig,
Munkásembert ág is nyúzta.
Egy-két ezer úr kötötte
Millió jobbágját gúzsba.”*

A költő önmagához méltó pontossággal fogalmaz meg két, egymást kölcsönösen kizáró, ámde egyaránt téves álláspontot. A legérdekesebb pedig az, hogy a kettős tévedésnek ugyanaz a gyökere: országunk megőrzőjének, a társadalom közjogi szabadságtartalmának tagadása. Nézzük meg, mit mondott erről a történelmi köztudatunk által magyarellenesnek kiáltott cseh történész-politikus, Frantisek Palacky az 1860-as években.⁹

„A magyar országos intézmények magva magában véve oly egészséges és áldásos, hogy véleményem szerint érdemes volna más országokban is alkalmazni. Megvan benne az igazi országos autonómia csírája, amely nélkül polgári és politikai szabadság sehol sokáig és tartósan meg nem maradhat. Jelen van benne a reform és a tökéletesíthetőség elve is, amely nélkül minden emberi intézménynek előbb-utóbb pusztulnia kell. Ebből lehet megérteni a magyaroknak, és nemcsak a magyaroknak az ősi alkotmánya iránti szeretetét és a fenntartására irányuló erőfeszítését.”

(Mi ezzel a baj? Hát, a közjogi alapú „hungarus”-tudat emlegetése abban a történelmi pillanatban, midőn éppen feladtuk ezt a francia nemzetállam-eszme javára. Mindenesetre érdekes, hogy itt a cseh képviseli a Szent István-i állameszmét, és Tisza Kálmán ennek felszámolását...)

Egy nemzeti páncélba öltözött feudálkapitalizmus és egy demokrata páncélba öltözött neoabszolutizmus lovagi tornáját láthattuk az Ady Endre által fel-

vázolt helyzetben. És ha valaki felmérte ennek abszurditását, mint a pánszláv szabadkőművesek, az bizvást számíthatott arra, hogy ez az ország halálra van ítélve. A kétféle torzítás között elveszett a történelem valósága, és ezzel a jövő építésének lehetősége is. „Ha a múlt kiesik az emlékezetünkől, a jövőnek sem leszünk urai már” – ahogyan Széchenyi István mondta. Mert egy hamisítás ellentéte nem feltétlenül az igazság – létezik olyan hamisítás is, mint például „az ősi szláv földművesekre települt hódító magyar urak”. 1840 táján, midőn a Révayak örökösödés útján a tajnai latifundium birtokába jutnak, már valóban ez volt itt a helyzet. De ha a jelen nyomorúságát visszavetítjük az egész múltunkra, azt még megérteni sem lehet ilyen módon, sőt, komoly bajok származhatnak belőle.

A századelő egyes politikai radikálisai arról cikkeztek, hogy Magyarország nincs is, csak az ezer latifundium van, és annak a birtokosai uralkodnak. Bármilyen káros vagy fölháborító is a földbirtok egyenlőtlensége vagy a politikai elit pervertálódása, az efféle demagóg túlzásoknak igen súlyos következményei lehetnek. A trianoni béketárgyalásokon ténylegesen felvetődött, hogy elég felosztani a magyarországi nagybirtokokat, és ezzel együtt felszámolható a nemlétező ország is.

Révay az efféle tévképzetek szétesztatásáért vállalkozott a történelmi feldolgozásra. Adatokkal, nem pedig légvárakkal. Ezért írta meg a negyvenes évek elején a *Kisnemesek Tajnán* című monográfiáját.¹⁰ Mint a birtok örököse, egyszersmind az egyedülálló – azóta a háború során sajnos megsemmisült – okmánytárnak is örököse volt, ebből eredt a morális elkötelezettsége is a múlt feltárására. Ez a mikro-történet-írás tán öntudatlanul, de némileg a francia Annales-iskola (Febvre, Bloch) nyomán haladt, ami, mint antitézise a kor szellemtörténet-írásának, úgy látszik, a „levegőben volt”.

Faluismeret

Van egy kis falu Heves megyében: Átány, amely szakmai világhírnévnek örvend. Két kiváló néprajztudósunk, Hofer Tamás és Fél Edit ugyanis az ötvenes évek elején egy teljeskörű, a falu minden lakóját magába foglaló felmérést készített az élet-körülményekről: családi kapcsolatok, születések, há-

⁸ A kommunista történetírásnak is a legfőbb hivatkozásává vált. Ez az egyik oka annak, miért nem tudtak soha nemzeti történelmi szempontra hivatkozni.

⁹ Idézi Rudolf Kucera: *Kelet-Európa története*, Bp., 2008, 70.

¹⁰ Gróf Révay József: *Mások megértéséről – Kisnemesek Tajnán*, Bp., 1999

zasságok, halálozások, munka, lakásviszonyok, komfortosság, költözés – és ezt folyamatosan figyelemmel kísérték nemzedékeken át, egy fél évszázadon keresztül. A hatalmas méretű, angol nyelvű publikáció a világon egyedülálló tanúság egy kis közösség hosszú időtávú életéről és változásairól.

A maga nemében éppoly egyedülálló, de teljesen ismeretlen ez a Tajnát bemutató monográfia is. Ez a kis falu az egykori Bars vármegyében fekszik, Verebély (Vráble) mellett, félúton Léva és Nyitra között. A tanulmány bemutatja korabeli okmányokban a falu életét a kora Árpád-kortól a XIX. századig.

Rendszeres anyakönyvezés a XVIII. század előtt nem volt. Révay forrásai, amelyek magukba foglalják a falu sokgenerációs családtörténetét is, ezért különféle okmányok, végrendeletek, vagyoni jogi és büntetőjogi periratok, és a XVII. századtól személyes levelek is. Páratlan betekintés ez a régi korok életébe.

Révay általában megmarad a dokumentumok idézésénél és ismertetésénél. Talán elődeinek elriasztó történelemszemléleti példája miatt óvakodik a túlzott kommentálástól. Egyébként is: Tajna, az csak Tajna. Ki merné mindezt extrapolálni az ország tízezernyi falujára? De közvetve azért mégis mondhat róluk valamit.

Tajna és jogrendje

A „Tajna” név Bátky Zsigmond szerint a török *bajmak* (jóllakni) szóból származhat. Amint hogy nagyszámú törökös név van a környéken. Nyved, Jóka, Aha, Tild, Sári, Mohi – XI–XIII. századi török személynévek (kabar vagy besenyő telepítésből?). Régi szláv nevek ellenben nincsenek ezen a környéken. A falu Bars vár fennhatósága alá tartozott, birtokjogú szabadok lakták. Győrffy György hatalmas vármegye-kutatási munkássága tisztázta e közigazgatási alapszervezetünk kialakulásának körülményeit és működésének szerkezetét. A „várjobbágyok”, a későbbi köznemesség ősei eredetileg a hadviselésből kiöregedett, földműveléssel foglalkozó emberek voltak, akik a királyi hatalmat a területen képviselő várispánok alárendeltségébe tartoztak. Ezek azonban mai szóval élve „tisztviselői”, és nem birtokosi alapon látták el a feladatukat. (Alapvető különbség ez a nyugati feudalizmustól.) Ez alakul át azután a XIII. századtól „nemesi vármegyévé”, míg Nyugaton a feudalizmus általában királyi abszolutizmussá fejlődött. A várszervezet itt oly módon alakult át, hogy a várból mint a királyi gazdaság magánjogi szervezeté-

ből autonóm közjogi testületté változott. „A főispán és a várnépek egymás közt bonyolítanak le ügyleteket a várbirtok földjeire vonatkozóan. Más várjobbágyok meg hozzájárulást adják” – jellemzi Révay a rendi demokrácia és a sajátságos birtoklási rend kialakulásának körülményeit.¹¹ E várjobbágyok tehát nagyfokú szabadságot és önrendelkezést élveznek.

Tajna neve először 1075-ben úgy bukkan fel, hogy e községben kap adományt a garamszentbenedeki apátság „Káptalan-Tajna” néven, amely mint rész, előfeltételezi a falu létezését, feltehetőleg legalább István király vármegye-szervezése óta. E birtokon azonban már nem a maguk, hanem az apátság számára dolgozó emberek élhettek, míg az ős-Tajna kismemesi faluvá alakult.

Az első írásos nyom Tajna lakóiról „Joanka de Thayna” említése 1250 körül, és bérleti szerződés alapján kimutatható az 1327-es meglétük is. Ekkortájt mintegy tizenöt férfi nevezi el magát Tajnáról. A rendelkezésre álló terület korlátozott nagysága azt mutatja, hogy itt jobbágy aligha élhet, ezek az emberek a saját munkájukból tartják el magukat. Az apátságtól is bérelnék földet, annak tehát feltehetőleg jobbágyhiánya lehetett.

1360 táján azonban egy királyi adománylevél a falut Rátót László barsi főispánnak, az ország „nagy családjai” egyikének adományozza. Az ősiségi törvénynek megfelelően, mivel a Joanka család – feltehetően, legalábbis férfiágon – kihalt, a birtokjog visszaszállt a királyra. Így Tajna a nemesi politika szervezetéből a Rátótok hűbéri igazgatási komplexumának részévé vált.¹² De nem hagyták magukat. Egy 1404-es birtokjogi per szerint ismét ők itt a birtokosok. Feltehető, hogy a nemesi vármegye congregatiója segített ebben, szolidaritásból. (Az adomány az ő kompetenciájukat is csökkentette volna.)

Kis-Tajnán viszont ez idő tájt jobbágyok élhettek. 1466-ban azonban Tajnay Orbán és Mihály birtokot tudnak foglalni itt, és a pert is megnyerik az apátsággal szemben. (A jogi processzust a megye folytatta le, talán ez is hozzájárult a sikerhez.)

1463-ban Szilágyi Tarr Miklóst és Gerencséri Németh Andrást beiktatják birtokosnak – nősülés vagy zálogügylet alapján, nem tudni. Innentől mindenestre „Tajnaynak” számítanak. „A kismemesi család nem annyira vérségi, mint inkább jogi és gazdasági

¹¹ Révay, 156.

¹² Révay, 160.

érdekközösség – és politikai közösség is. 'Tajnay', ez azt jelenti, hogy birtokjog a tajnai komposzesszorátuson belül. Tiltakoznak is az idegeneknek a 'Tajnay' névhasználatára ellen. A családnak a helyről való megnevezése magánjogi és egyúttal közjogi jelentéssel is bír – így lehet a 'nemesi vármegye' tagja valaki.¹³

1519-től fogva lehet részletesebben, név szerint is nyomon lehet követni a Tajnayak generációit. Ezekről az összefüggésekről, amelyek korabeli iratok alapján rekonstruálhatók, Révay több, gondosan összeállított családfát is közöl a könyvében. Ekkor született meg, oklevélben rögzítve, az „eredetiek” és a „kétesek” megegyezése. Négy ágra oszlanak ekkor a Tajnayak. A Joanka családnak két ága van, az Ablánckürti és a Rendvei, ehhez jön a Tarr-ág, meg az Albert-ág, akik a gerencsériek leszármazottai.

A paktum szerint a „régieknek” kúriáik vannak és huszonhárom parcellájuk, az „újaknak” szerzett, mintegy ötvenéves birtokjoguk, a vele járó politikai jogokkal. Látható a kompromisszum lényege: emelkedő képviseleti súly a megyei nemességben.

A mintegy négyszáz holdnyi területen hét birtokoscsalád osztozik, körülbelül egy jobbágyteleknyi jut egyre. Az „osztály” lényege az, hogy a szántó kivételével közös marad minden, azaz a „nagy család” gazdálkodó közösségéé: parlag, harasztos, erdő, pázsit, legelő. Mivel gyakorlatilag nincsen piac, csak önellátás, ezért aztán nem olyan lényeges az a birtoklás, amely túlmegy a családi használaton. A középkorunk birtoklási és gazdálkodási rendjére nézve alapvető fontosságú Révaynak ez a megállapítása.¹⁴ A nagy család tagjai mindenesetre öröklési és elővételi joggal rendelkeznek egymás birtokára.

„Az ingatlanhoz való jogban a magánbirtoklásnak és a közösségi birtoklásnak elemei sajátosan keverednek el. Egy-egy föld többféle tulajdonjogot hordoz, a jogok egész rendszerét.”¹⁵ Ilyenek: a korona visszaháramlási joga (a fiskus joga az ősi birtokra); a családi közösség joga (elővásárlás stb.); a család egyes ágainak jogai; a ténylegesen birtokló személy joga.

„Mai értelmű tulajdonjoga a Tajnay-család tagjainak nem volt a földhöz.” Rendkívüli fontosságú és igen sajátos ugyanakkor a magyar jogrendszer kialakult „zálogjog”.¹⁶ A piactudomány jelentéktelen-

sége folytán egy kölcsönügyletben kamatot nemigen lehetne kérni. Ehelyett a zálog átmege a hitelező használatába, ahonnan egyébként bármikor visszaváltható. Az eljárás lehetővé teszi a készpénzszerzést eladás nélkül, ami a tulajdonjogi helyzet miatt igen bonyodalmas volna. A zálog eképpen haszonbérletként működik. Az idegenben fekvő tulajdont gazdálkodás helyett el lehet zálogosítani, a pénzt meg ott-hon felhasználni.

A túl hosszúra nyúló zálogidőre aztán a hitelező esetleg tulajdonjogot formálhat. Efféle perekkel vannak tele a korszak ítéletablái. A régi magyar jog szerint ugyanis „intra dominium” lenni jelentékeny előny. A szokásjogot rögzítő *Tripartitum*ban például az áll (I. 68.), hogy oldalági örökösödésnél egyéves birtokon-belülség a fiskust megfosztja rendelkezési jogától.¹⁷ Zálog-visszaváltásnál pedig a használó által eszközölt beruházást is meg kell téríteni.

Lényeges szokásjogi intézmény az „ultimogenitura”. Az ősi kúriát a legfiatalabb örökli. Ennek az egyik értelme az „apa-legidősebb fiú” közti archaikus viszály kiküszöbölése, a másik pedig az, hogy az idősebbek élete elvileg már révbe juthatott az öröklés időpontjára.

Ami a kisnemesek életszínvonalát illeti, az a jobbágyokétól nemigen különbözött. A gazdasági különbség annyi, hogy nem kell bért fizetniük a föld birtokosának, és adót sem a megyének. Egy rátermett jobbágy, ügyes gazdálkodással, ezt a különbséget lényegesen kompenzálni tudja. A jobbágyok így mintegy „mellétük” vannak, nekik jellemzően nemigen van jobbágyuk, maguk gazdálkodnak csekély földjükön, lényegében önellátásra. Így nem jelenthetnek uralkodó politikai-társadalmi-gazdasági „vezető réteget” sem, hiszen itt ők maguk a „nép”.

Életképek

Ezt az egyensúlyi helyzetet a Mohácsot követő zűrzavar kezdte felborítani a kettős királyválasztással és a vele összefüggő polgárháborúval, majd később a török hódítás következményeivel. Az ablánckürtiek János király mellé álltak és vesztettek, viszont elindult a rendveiek felemelkedése, maga a nemzetség is öbennük hal ki majd a XIX. században. Úgy tűnik, ebben kezdettől a „felsőbb kapcsolatok” segítettek, mint már 1630 körül a nagytekintélyű Kistapolcsányi családdal.

13 Révay, 163.

14 Révay, 165.

15 Révay, 167.

16 Révay, 172.

17 Idézi Hóman–Szekfü: *Magyar történet III.*, 362.

A gazdagodó ág anyagi viszonyairól jó képet ad Tajnay Miklós végrendelete (1551). Az ingóságokat így sorolja fel: 41 forint, 9 körmöci arany, 2 ezüst serleg, 20 ezüstgomb, kb. 50 H.liter búza, 5 H.liter árpa, 3 H.liter rozs. 1560-ban ezt át is adják nagykorúvá lett örökösének.¹⁸ Vagy Tajnay Péter (anyai ágon Tarr) nászajándéka a lányának, Erzsébetnek, aki feleségül ment Szomarovszky Jarosláv nyitrai nemeshez: 4 ökör, 4 fejőstehén, női ünneplőruha, farkasbőr bunda, kendő, gyöngyös fejdísz, 5 lepedő, 4 kötény, 2 köves aranygyűrű, 1 vánkös, 1 aranyozott női gallér, 1 arany főkötő, 1 ezüst késtök.¹⁹ „Tajnay Péter „annak ellenére, hogy társadalmi-kulturális és életviteli tekintetben a vezető réteghez emelkedett, benn maradt a kishemesi birtokközösségben” – összezezi Révay a tanulságot. Vagyis még nem volt szakadék a vezetők és népi réteg között.

Érdekes eset, hogy ez idő tájt Kis-Tajna jobbágysai felmentést nyernek a dikális adó alól, mivelhogy „nemesi kúriában” laknak. A fő hivatkozás erre az, hogy Tajna „közigazgatási egység”. Zavaros eset ez, de legalábbis jól rávilágít az osztálykorlátok átjárhatóságára, és feltehetőleg az önmagát erősíteni kívánó kishemesi megye érdekviszonyaira is. 1550 után azonban Kis-Tajna elnéptelenedik, Tajna kinyújtja érte a kezét, de 1565-ben mégis az apátságé lesz, ekkor hat jobbágycsalád él itt. Tajnán kb. tíz háztartás és hozzávetőleg öt alárendelt család, a két Tajnán együttesen ez mintegy száz főt jelenthet. A nemesi telek nagyságban így nem különbözhet a jobbágytelektől. „A nemesi rang és tekintély alig jelent elhatároló vonalat a nemes Tajnayak és a káptalan jobbágysai között. Életnívójuk is egyező.”²⁰ A birtokok pedig aprózódni kezdenek, fél és negyed kúriák szerepelnek a hagyatékokban, egy telken több család is él. Gyakori a jobbágy-beházasodás (Bodó, Hegedűs, Bothlyk, Erdélyi, Szalay): „A nemes ember jobbágy felesége lesz, a jobbágy kölcsönt ad nemes falubélieknek”²¹ – ennyire feloldódnak a rendi különbségek.

A probléma másutt kezdődik. Tajnay Péter 1575-ben megnyer a megyénél egy vagyonszerzési pert Tajnay Fruzsina ellen, a fiúági örökösödésre hivatkozva. Ez egy óriáskigyó-per lesz: 1590-ben perújrafelvétel, 1604-ben megyei ítélet-jóváhagyás, de 1608-ban még mindig nincs birtokba helyezés. Csak

1647-ben történik meg a végelszámolás. (Ez már, mint látni fogjuk, az „új idők” előszele.) Tajnay Fruzsina egyébként jobbágyhoz ment nőül, de ez nem volt szempont.

Ha valaki a jövőben a mi korunkra lesz kíváncsi, nyilván az újságjainkat veszi majd elő. „Kirabolta-becsapta-meggyilkolta” – ilyen hírekkel találkozik, mert hírértéke az efféléknek van, a normális életvitelnek nincsen. De azért arra is lehet következtetni belőlük. Nincs ez másképp a régmúlt időkkel kapcsolatban sem. Így a ránk maradt büntetőjogi iratokból rekonstruálni lehet a korabeli életkörülményeket és a társadalmi kapcsolatrendszerét. Néhány jellegzetes példát érdemes felemlíteni.

1593-ban megölik Tajnay Imrét, aki főszolgabíró volt. A testvérei, Lénárd és Demeter azonban elejtik a vádat Tajnay Ferenc ellen, „feltéve ha nem hivalkodik vele tanúk előtt”²² (Az embernek az az érzése, hogy valami vagyoni alapja lehetett a megegyezésnek – a gyilkos vagyona ugyanis visszaszállt volna a fiskusra.)

1572-ben Tajnay Péter valami adósság miatt lecsukja Tóth Balázst, aki Tajnay Lénárd nagysári jobbágya, mire az ő emberei meg félholtra verik Tajnay Péter jobbágysait.

Rendkívül érdekes Tajnay Mátyás lopási ügye 1575-ből.²³ Néhány tanúvallomásból idézek: az első tanú „látta, amint Kalmár Lőrinc nagyszombati kereskedő feleségének szolgája nemes Tajnay Mátyást megragadta és ütlegetni akarta, mire a nevezett gyorsan szétszórta az ő általa ellopott gyömbért. A harmadik tanúnak „Tajnay Péter megmutatta, hogy Tajnay Mátyás a kéveit saját keresztjébe hordta”. A tizenegyedik tanú szerint „Tajnay Lénárd így szidta Tajnay Mátyást. „Miért bánsz így velem testvér létedre, hogy még a testvéredtől is ellopod a búzát?” Aztán kiderül még, hogy Tajnay Mátyás álkulcsot készített, és azzal lopkodta a bort mások pincéjéből. Összesen huszonegy terhelő tanú vonult fel. Az embernek az az érzése, hogy a látványos gyömbérlopási kísérlet volt az, amely végül felborította a szemetesvödört, és most mindent előszedtek a múltból.

Valóságos krimi egy 1613-as verekedési per, ahogyan a tanúvallomásokból összeáll.²⁴ A Sáriból való

18 Révay, 176–178.

19 Révay, 179.

20 Révay, 203.

21 Révay, 184.

22 Révay, 187.

23 Révay, 189.

24 Révay, 196–198.

nemes Zubolya István provokatív céllal ökrökkel áthajt Tajnay János földjén. „Vágja le az ökrömet, ha tudja” – üzeni neki. A tanú szerint ezt mondta: „Tajnay János, beste pogány kurva az anyja, menjtek, mondjátok meg neki, jöjjön, és vegye a fejemet!” Az elmenekül a konfliktus elől, Zubolya azonban utánamegy. „Bejött a házba, kardjával és hüvelyével máris ütni kezdte Tajnay Jánost. Kinek Tajnay mondta, mit csinálsz kapitány uram, Zubolya uram, az Istenért. De Zubolya mind jobban kezdte ütni, úgy, hogy bőségesen hullott a vére a földre, majd a hajánál fogva kezdte ide-oda ráncigálni, kinek addig Tajnay semmi rosszat nem tett, sőt kérlelte, hogy hagyja abba. Aztán Zubolya Istvánnak egy bizonyos szolgálja, Thuróczy Márton, elvonván urát mondotta neki, elég lesz már, uram! De Zubolya hallatlan szitkozódások között ’az beste lélek kurafi’ Tajnayt csak ütötte.” Egy előző évi vesztés per lehetett a konfliktus kiváltó oka.

Egy másik verekedési ügy 1638-ból.²⁵ „Tajná lakó esztergomi káptalan jobbágját,²⁶ Czervik Gergelyt megvagdalták és megvéreztették némely nemes személyek.” Valami legeltetési viszály volt a háttérben. Czervik ki akarta kergetni a marhákat a maga réjtjéből. „Tajnay István uram csákánnyal ütötte meg Czervik Gergelyt. Én elválasztottam volt, de ottan Tajnay Péter uram egy fával ment rajta Czervik Gergelyen. Azonban a fia, Tajnay István karddal indult Czervik Gergelyre. Az emberek nem akarták reá ereszteni, de az anyja azt mondta, eresszétek, ölje meg, úgy rántotta ki magát, és meztelen karddal futott Czervik Gergely után a káptalan réjtjére.” Czervik elfutott, de elesett, és összevagdalták. Mindazonáltal megmaradt, 1657-ben még élt.

Eléggé jellemző képek a szenvedélyekkel és erőszakkal ugyan átszótt mindennapi életből, aminek azonban láthatóan nincsen köze „elnyomáshoz.”

1545-ben a budai basa rajtaütéssel elfoglalta az őrizetlenül hagyott Esztergomot, és palánkvárat épített a Duna túlszárnyán, Párkányban. Így ez a terület „kettős adóztatás” alá került. A magyar végvárrendszer ugyanis a Léva–Nyitra–Komárom vonalon húzódott, amelyhez még az elveszett Esztergom pótlására Érsekújvárat építették fel. A vonal előtti térséget megvédeni így nem lehetett. „Tajna a tizenöt éves há-

ború végéig a török terjeszkedés szélső határán volt. Merev országhatárról persze nem lehet beszélni” – állapítja meg Révay.²⁷ Ámde: miért olyan „természetes” ez? Jellemző, milyen hiányosak az ismereteink a saját történelmünk összefüggéseit illetően. Néhány évtizede egy lengyel történész fedezte fel azt, hogy a törökök, mint afféle militáris állam, számos háborút viseltek a szomszédaikkal, ezek előbb-utóbb békekötéssel fejeződtek be, ahol mindig gondosan kijelölték az új határokat. Kivéve Magyarországot, ahol csak a várak birtoklását és az ágyúostrom tilalmát rögzítették. Ezt a török mindig is különleges területnek, egységes egésznek tekintette. Például sohasem olvastották be a balkáni, ruméliai tartományukba, hanem a budai basa közvetlenül a nagyvezírnek volt csak alárendelve, és a bécsi kancelláriával következetesen csak magyarul volt hajlandó levelezni. A török-magyar viszonyt, amelyet ők a számunkra meghökkenítő módon egészen másképp értelmeznek, talán jobban meg lehetne értenünk, ha e dolgoknak a mélyére gondolnánk.

Érdekes epizód a török adózásra az a per, amelyben Tajnay István 1567-ben tizenöt tallért követel a lakosokon, mint a falu helyett befizetett adót. Azok viszont vitatják, mert szerintük ezt az összeget csak saját maga után fizette be. Bármi legyen is az igazság, látszik, hogy az efféle eljárás, amelyben kvázivadóbérlői szerepben lép fel valaki, nem lehetett szokatlan.

A szakadás

Hosszú, több évszázados ideje emlegetjük a magyarok „régisabadságát”, ami mintegy elveszett. De hogy ez mit jelentett, hogyan és mikor vészett el, az teljesen homályos. Manapság például egyre gyakrabban szokás beszélni a kivégzett Koppányról és az elnyomott sámánizmusról.²⁸ Meg Szent Istvánról, aki eladta az országot a németeknek...

Üres frázis volna tehát ez az életérzés? Nos, *nem*. Homályos, megfogalmazatlan emléke valaminek, ami tényleg elveszett. A közszabadságé, amely nagyon különbözik az újkor egyéni szabadságától, azon keresztül tehát nem is állítható helyre: „una eademque nobilitas”, egy és ugyanazon nemesség, ahogyan Révay idézi,²⁹ ahol is a „nobilitas” szónak nem

25 Révay, 203–205.

26 A garamszentbenedeki apátság birtoka közben az esztergomi káptalan tulajdonába került.

27 Révay, 193.

28 Jól megfelel ez az egyébként „elátkozott” New Age-világképzésnek.

29 Révay, 179.

a rendi, hanem az etikai jelentésére hívnám fel a figyelmet.

Ebből eredt az ország patriarchális alapú rendje, amely Karácsony Sándor intuíciója szerint a számunkra egyedül működőképes és elfogadható berendezkedés, és amely a XVII. századtól indult pusztulásnak. Ezzel a pusztulással függ össze az is, hogy „a magyar nép életének és kultúrájának a formája megreked a XVII. században”, és ebben a formában kell élnie a XX. századot, elszakítva a felsőbb osztályok „európai”, azaz Európával együtt továbbfejlődött kultúrájától.³⁰

Ezt a kettészakadást, amely csak megfelelője a társadalmunk kettészakadásának, Révay ekképpen regisztrálja: „Magyar kultúráról alig beszélhetünk. Nem azért, mintha ilyen nem volna, hanem inkább azért, mert kettő is van. A magyarságon belül két társadalom alakult ki, külön szokásokkal, osztályokkal, eszményekkel. Külön kultúrával. Az úri, polgári rész a nyugati kultúrákra függeszti a tekintetét. A parasztságnak erre nem volt lehetősége, kötve maradt a mostoha hazai viszonyokhoz. Kultúrjavakban kevesebbet termelt. Annak viszont, amit mégis létrehozott, sajátos súlya van.”³¹

Minden sokszínűségnek természetesen előnyei is vannak, de „a túlságos szétkülönülés a kultúrára és a közösségre egyaránt végzetessé válhatik.” Hogy mennyire így van, ezt a Révay halála óta eltelt évtizedek is igazolhatják.

Maga a fordulat, vagyis a Natio Hungarica felbomlása a török hódoltság vége felé kezdődött. (Felhívom a figyelmet arra, hogy ámbár e fogalomnak rendi jelentése van, de éppen a patriarchális berendezkedés miatt valami módon magába foglalja a többi országlakost is. Ennek a közjogi formája viszont annyira kusza és rendezetlen – utalnék csupán e kis falunak a könnyen rekonstruálható életére –, ami európai szemmel nézve érthetetlen. Ez az egyik oka egyébiránt Acsády félreértéseinek is.)

A „régis szabadság” ezzel a nehezen meghatározható társadalmi kapcsolatrendszerrel együtt veszett el, és a történelmi tudatunk, ahogy azt a győztesek megformálták, ezt az alaptényt söpörte oly sikerrel a szőnyeg alá, hogy immár csak afféle irracionális pillanatban jut az eszünkbe, mint például '56 októbe-

re.³² A magyar etnikum valóban szörnyűséges megfogyatkozása a török korban csupán az újkori nacionalizmus számára jelenti a pusztulás fő okát. Hiszen a történelmi Natio Hungarica nem etnikai, hanem közjogi fogalom volt.

No de hát, pars pro toto: mi is történt Tajnán, ebben a száz-egynéhány lelkes kicsi faluban? 1663-ban Érsekújvár török kézre került, és a gyalázatos vasvári béke úgy is hagyta. Ilyesformán kezdődött a törökkel együttműködő „kuruc kor”, amely Bécs 1683-as sikertelen török ostromával kulminált. A Kisalföld északi szegélyére mindenesetre katasztrofális következményekkel járt, ezzel függött össze a Tajnajak vézes megfogyatkozása is. De az igazi változást Révay így regisztrálja: „Tajna története ebben a korban Tajnától távol bonyolódik tovább.”³³

A Tajnajak e zürzavaros időszakban ugyan részben kiszorultak innen, de a török veszély elmúltával visszatérnek, „mégpedig szellemük, társadalmi helyzetük és magatartásuk tekintetében korszerűen áthasonulva.” Magyarul: a középkori szabadság-elv helyett „a barokkosan feudális társadalmi rendbe tagolódva.”

Szekfü Gyula, aki pompás leírást adott a késő barokk XVIII. magyar századról, mellőzi ennek a társadalmi geneziséket. (Rákóczi szabadságharcának a sikere ezt a történelmi zsákutcába vezető folyamatot terelhetné volna korszerűbb irányba, a rendiség befagyasztása és feudalizálódása helyett a kiterjesztése felé – ahogyan például történt lényegében Svájcban, Hollandiában, sőt, bizonyos mértékben Lengyelországban is.)

Tajnán viszont az történt, hogy „a falu kisnemesi birtokközösségéből félig feudális, félig kapitalisztikus nagybirtok alakult ki.”³⁴

Tajnay János már iskolákba jár, a Csákyak szolgálatába kerül. „Tajnay uram nagyméltóságú gróf Csáky Ferenc uram özvegyét Szepes várából lejövén az veszedelemből salválván Sasin várába vitte.” Azért ez a „hűség” elég érdekes, ha kissé megkaparjuk a vonatkozó okmányokat. Csáky Ferenc 1697-ben a feleségével azon feltétel mellett hajlandó megegyezni, hogy „Tajnay János eltávozzék az asszonytól és a vele való kapcsolattól teljességgel eltiltassék.”³⁵ (Gondoljon min-

30 Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*, Bp., 1939

31 Révay, 131.

32 Aki nem ismeri a történelmünket, az sohasem fogja ezt az eseményt megérteni.

33 Révay, 248.

34 Révay, 248.

35 Révay, 243.

denki arra, ami itt az eszébe jut...) A karrier útjai két-ségekívül kacskaringósak. Részt vesz Thököly felkelésében is, de kimossa magát, és egyébiránt is szorgalmas ember lehetett: Románfalván 1652-ben tíz, 1670-ben viszont már százöt hold szántója van, a hozzátartozó jobbágyokkal, és amellet komoly további követelése, mint „rendveinek”. (Itt már világosan látható az új jobbágyrendszer kiformalódása.)

Az unokatestvérei, Péter és Pál katonák. Pál az újvári török fogságába kerül, a szabadulás érdekében a birtokát négyszázötven forintért zálogba veti a testvérenek (1683). Tajnay János Szakolcán vámtisztviselő, egyaránt élvezve a biztonságot, az összeköttetéseket és a vagyongyarapítást. „A török időkben Tajnán rekedt rokonaikkal szemben előnyben vannak. Az új világban jobban tájékozódnak, vagyonuk és összeköttetéseik mozgékonyabbá tették őket” – summázza Révay az új helyzetet.³⁶ Lasanként aztán ki is szorítják a régi birtokosokat.

Döntő lépés ebben 1688-ban Tajnay János, Péter, Pál és néhány helybéli Tajnay megegyezése az idegenek földhasználatból való kizárásáról. Időközben ugyanis zálogjog, nősülés és effélék alapján számos más birtokos került a faluba. Mindenekelőtt Csánky Adalbert, aki összevásárolta az elértéktelenedett földeket, három kúriát százhusz hold szántóval.

A Hármak azonban 1692-ben hozzákezdtek a zálogjogok kiváltásához, egyelőre negyvenöt holdnyi területet szereztek vissza, amely harmincegy tagból állt. Ezek jobbágyföldek voltak: „az jobbágnak adaja léssen esztendőként 6 Ft stb.” – szól a szerződés. A következő évben pedig Csánky Adalbertet szólítják fel a zálog visszaadására. Az ügyvédjüket, ami tán nem lényegtelen, Grassalkovich Jánosnak hívják. A hivatkozás pedig az 1569-es donáció, mely szerint Tajna csak a fiágot illeti. A dolog mégis elakad. Egy új perben Csánkyt hamisítással vádolják, birtokelkobzást kérnek (pénz nélkül mégiscsak jobb megszerezni a földet), de ez nem sikerül, sőt, Csánky egy újabb perben visszatámad: még nem kapta meg a zálogösszeget. 1695-ben valahogy megegyeznek, de egy új per lehetőségét fenntartva. Csánkynak ekkor támad egy jó ötlete, örökáron megveszi Tajnay Mátyás birtokát, vagyis a jogalapot a tajnai birtokláshoz. Az ő ösét, Tarr Miklóst ugyanis 1463-ban Tajna birtoklásába iktatták. Ekkor azonban Tajnay János támad: Tajnay Mátyás származása „nem igazolt”.

36 Révay 247.

Végül is Galgócon az összes tajnai birtokos javait a Hármak számára ítélik, ez nyilvánvalóan Tajnay János kapcsolatrendszerének köszönhető. Valamennyi „helyi” Tajnay kiszorult tehát a birtoklásból.³⁷

Maga a birtok kétszáznyolcvan hold, kilencvenkét tagban. Mivel a jobbágytelek nyolc-harminc hold közötti szántót jelent, ez eléggé szétaprózódott. A gazdálkodás kétforgós ugarolással történt. Érdekesség, hogy az egyes parcellák nagysága mellett a „szaput”, vagyis az elvethető mag mennyiségét is megadják, tehát igen jó információik lehettek a termőképességről.

A kisnemesi gazdálkodás hangsúlyozottan csak önellátásra szolgált, piacra nemigen kerültek innen termékek. Ennek megfelelő volt az átöröklött ingóságok nagy jelentősége: felsőruha, bútor, házi eszközök, dísztárgyak, fegyverek – ezek több nemzedéken át öröklődtek, a pénzhiány miatt effélel ugyanis nem volt könnyű beszerezni.³⁸ A török kor vége felé azonban a hosszú háborúk és a korszerűsített hadtárendszer biztos termékpiacot jelentett, ami már érdekeltté tett a földbirtok-növelésben.

Az otthon maradtak pedig elfogytak. A régi tizenhat helyett csupán négy férfi maradt, ezekkel tehát el lehetett bánni, annál is inkább, mivel a szintén földszerző Csánkyval aligha vállaltak szolidaritást, és elveszett a megye támogatása is mögülik.

„A visszatelepedett Tajnayak feladják a patriarális középkori nemesi életformát. A barokk szellemében földesurakká válnak, jobbágyokkal, családokkal.”³⁹ A megváltozott körülményeket jól mutatják a korabeli peres ügyek és egyéb feljegyzések.

Tajnay Pál panasza: „tavalyi esztendőben Tajnán lévő jobbágyomnak, Venckó Mihálynak udvarából disznaja alól malacot erőhatalommal elvitte, azon jobbágyomat meg is verte.” „Elküldöttem vala vesszőt vágni embereimet, melyeket fegyveres kézzel kiverte.” „Tajnay Pál uram szegény emberei feleségeiket az patak vizéből tiltván, behányván fonalikat és ruhájukat, elkergette az pataktól.” Látható az eddigi közbirtokossági földhasználat elleni támadás. És ennek következményei az alábbiak.

Ágh Mihály, Tajnay Mihály zsellérje: „Soha el nem hagytam volna ő kegyelmét, hogyha Tajnay Péter uram mind erdőtül, mind legeltetéstül és az víztől el

37 Révay, 248–255.

38 Révay, 265.

39 Révay, 266.

nem tiltott volna.” Egy szemrehányásra a következő választ adják: „Rossz emberek, miért ilyen gyalázatban hagyttatok öcsémet, Tajnay Pál urat, miért szöktetek el, azt felelték, kéntelenek voltunk mikor meg nem maradhattunk Tajnay Péter uram miatt.”⁴⁰

Az Ágh, Fitos, Tóth családok jobbágy-, sőt zsellérsorsban élnek. Birtokaikat a Csánky-féle perrel kapcsolatban veszítették el. Mindennek következménye, hogy Tajnán és Sáriban 1690 végéig a nem-nemesek 90%-a magyar nevű, az 1715-ös összeírásban huszonhárom családból csupán három szláv nevű van. Mária Terézia 1770-es urbáriumában viszont már minden jobbágy szláv.⁴¹ Ide kívánczok Acsády megjegyzése: a rendek törekednek a szláv és román jövevényeknek mint zselléreknek adómentessé tételére. „Házatlanok” lévén,⁴² nem vethető ki rájuk a porciós adó, amelyet a földesúrnak kellene helyettük fizetni.⁴³ Ezt tehát ne tévesszük össze a „jobbágyvédelemmel”... Viszont az ilyenképpen a patriarchális középkor helyén áthidalhatatlanná nőtt szakadéknak lényeges szerepe lett a nemzetiségi problémák kibontakozásában is.

„A feudalizálódásnak a török idők vége felé megindult folyamata a XIX. század végéig tart” – mondja Révay.⁴⁴ Tajna tipikus nagybirtokká válik. Szokolcai Tajnay János (†1748) és Tajnay Péter (†1776) ágának kihalásával minden Tajnay Pál ágáé, örökösödéssel Sári falu is. Ehhez jön még egy latifundium Temes megyében, állandó ház Pesten, kastély és száz holdas angolkert Tajnán. Tajnay János barsi főispán itt emeletes klasszicista kastélyt épít, azonban 1840-es halálával az egész latifundiumot lányágon a gróf Révay család örökli.⁴⁵ (Tajna, Káptalan-Tajna, Kiszári, Nagyszári.) Egy-két holdas szlovák kisgazda van még itt rajtuk kívül. „Ez a ’demokratikus’ színezetű kismemesi falu akkor érkezik a ’feudális’ jelleghez, midőn ez Európaszerte korszerűtlenné kezd válni”⁴⁶ – állapítja meg Révay.

De hová lettek a magyarok? Jobbágyok, jobbágy-sorba süllyedő kismemesek? Tajna esetében ezt nem tudjuk. De általánosságban az történt, hogy a vállal-

kozóbb szelleműek a latifundium elől elvonultak a „szabadságba”, az Alföld privilegizált térségeibe, a mezővárosokba, a jászkun kerületbe.

Az újratelepítéssel foglalkozó szatmári Károlyi-birtokon jegyezték fel a XVIII. században az alábbi kis verset:

„Német jobbágy – pénzes zacskó.
A tót jobbágy – túrós zacskó.
Magyar jobbágy – perlő társ.”

A Rajna-vidéki németek szorgalma, szakértelme, ösztetartása mellett komoly versenylőny a számukra, hogy készen kapnak házat, felszerelést, földet, állatot, ötéves adómentességet, bíraskodási jogot (amellyel különben csak a mezőváros rendelkezett). Igaz, ez a befektetés valóban megérte, jövedelmezőnek bizonyult.

A szlovákok, inséges helyzetből érkezve, elégedettek voltak a körülményeikkel, kiegyensúlyozott földesúri jövedelemforrást jelentettek.

A magyarok viszont homályosan emlékeztek elveszített szabadságjogokra – láthattuk ezt Tajna példáján is –, ezért aztán övelük csak baj volt. A magyar politikai élet súlypontja így tevődött át az új jobbágy-sorba által megnyomorgatott északnyugati–északi területekről a szabadságjogok maradványát megőrizni képes Alföldre.

Itt megint Ady Endre juthat az eszünkbe: „Elveszünk, mert elvesztettük magunkat.”

A nagy átalakulás

Révay a következő összegzést füzi a kismonográfiájához. „A történeti köznemesség olyan népi réteg, amely egyúttal a maga ura is volt.” Nem igaz a nép örök, embertelen elnyomásának tézise. A régi köznemesség népi alapja volt a társadalomnak, ugyanakkor betetőző elitje is. „A közösség egész politikai-gazdasági-társadalmi szerveződése az ő testére volt szabva.”⁴⁷ Abban a vonatkozásban is, hogy ez a réteg például házasságkötés tekintetében felfelé is, lefelé is nyitott maradt a török kor végéig.

A köznemességet elnyomni sohasem sikerült, és Tajna példája Révay szerint azt mutatja, hogy a XVIII. századig a jobbágy-sorba sem volt elnyomott helyzetben. Gazdaságilag egyforma volt a köznemességgel, kivéve a jobbágyok pénzzadóját. Közigazgatási és bí-

40 Révay, 268.

41 Révay, 269.

42 Ez nem háznélküliséget, hanem saját használatiföld-nélküliséget jelent.

43 Acsády, 277.

44 Révay, 275.

45 A család a „lányági örökösödés” kizárásával alapozta meg a latifundiumot. Érdekes, ez most már nem volt szempont.

46 Révay, 276.

47 Révay, 277.

ráskodási tekintetben a nemes a megyéhez, a jobbágy a földesúrhoz tartozik ugyan, de ez csak allódiom esetében jelent lényeges különbséget a földesúr pozicionális túlhatalma miatt. A mindennapi életben csekély a különbség, a házasságot sem zárja ki, és nyitva van a jobbágy számára a felemelkedés lehetősége is, amely kétségtelen társadalmi tekintélynövekedéssel jár. (Amit aztán a nemzetiségi propaganda a XIX. századtól „tudatos elmagyarosításnak” minősített, holott csupán felemelkedés volt egy magasabb presztízsű rendbe, ahol egyébiránt a faji hovartartozás egyáltalán nem számított.)

A köznemesség, vagyis a politikai nemzet magatartását évszázadokon keresztül a szabadság eszméje fűtötte, egészen a gravaminális politikáig. Történelmünk nagyrészt a rendi eszmék alakulása olyképpen, hogy „filozófiai egyetemességű koncepció” bontakozik ki belőle, mint Révay megállapítja. Ezt Bibó István úgy határozza meg, mint fejlődést a „nagyobb szabadság” irányába. „Az urak szabadsága is egy neme a szabadságnak” – mondja klasszikus megfogalmazásban. Nem elvenni kell, hanem kiterjeszteni. Az abszolút királyság, amelyet az európai történetfilozófia általában a fejlődés „szükségszerű lépésének” tekint, valójában történelmi zsákutca.⁴⁸

Révay azonban úgy véli, „a köznemesség mítosza teljességgel sohasem öltött testet. A túlságos szabadság ellentétébe ment át. Előhívta a feudalizmust, az oligarchiát, a latifundiumokat.”⁴⁹ E folyamat lényege szerint abban állt, hogy a rendi állam tényezői kettéváltak a nemesi rendre, a származás és település jogán ősi birtokaikon szabadon gazdálkodó családok összességére és a közhatalmat ellátó királyi szervezetre.⁵⁰ Csakhogy egy olyan megoszlásban, amelyben a jog a nemeseké, a kötelesség pedig a királyé lett. Így aztán az erőtlenné vált központi hatalom sem külső, sem belpolitikai feladatainak nem tudott eleget tenni, és kerülőúton kellett kompenzálnia, a feudalizmus felé kiemelkedő nagybirtokosok osztályában. „A király egyedülálló közjogi helyzetét így kénytelen megosztani a nagy családokkal, ebben áll a főnemesi családok történelmi jelentősége.”⁵¹ A főnemesek familiárisai-jobbágyai pedig kihullanak a nemesi közszabadságból. „A túlságos szabadság a visszajára fordul.”

48 Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*, In: *Válogatott tanulmányok*, III., Bp., 1986

49 Révay, 279.

50 Ez megfelel Werbőczy Szentkorona-tanának.

51 Révay, 278.

Ez lett a lengyel „nemesi köztársaság” bukásának meghatározó oka. Ámde minálunk másképpen történt. Révay rendi kritikájához ugyanis hozzá kell tennünk azt, hogy ezekben az évszázadokban a nemesi rendnek a nyugati típusú abszolútizmussal kellett mindennapos harcot folytatnia, mert ez mind a vallás, mind a birtoklás, mind a közjog terén folyamatosan maga alá akarta gyűrt a politikai osztályt. A központi hatalom időnkénti benuátlása ezért állt elő, mert a rendek ennek sikerrel ellen tudtak állni (tehát nem kell feltétlenül sajnálkoznunk ezen). A Révay által kifogásolt feudalizmust, latifundiumot, oligarchiát inkább a köznemesi rend gazdasági és politikai elgyengülése tette lehetővé.⁵² De egy, a magyar rendi alkotmányt továbbfejlesztő kormányzás kül- és belpolitikailag is eredményesebb lehetett volna, ezt kellene inkább hiányolnunk.

Mert egyébként a rendeknek volt egy megdönthetetlenül erős közjogi fegyverük. Ismét Palackyt kell idéznem, aki igazán nem vádolható magyar rendi elfogultsággal. „A széleskörű vármegyei önkormányzat volt az a legyőzhetetlen pajzs, amellyel a magyarok megvédehték állami önállóságukat.”⁵³ (Amit a csehek efféle berendezkedés híján nem tudtak elérni, kedvezőbb geopolitikai-történelmi helyzetük dacára sem.) A megye teljesítőképességéről mi gyakran megfélemedezünk. Szívesen emlegetjük Rákóczi vagy 1848/49 katonai győzelmeit anélkül, hogy arra gondolnánk, semmiféle hadi siker nem érhető el a társadalom és a gazdaság hatékony megszervezése nélkül – amit pedig mindkét esetben a megyék intéztek.⁵⁴

Révay tanulmánya Tajna példájából jól megvilágította, hogy a hagyományos társadalomszerkezetünk felbomlása összefüggött a XVIII. században kibontakozott feudálkapitalizmussal.⁵⁵ Ez azonban kevésbé a rendi alkotmány fejlődésképtelenségének, mint inkább hatalomvesztésének köszönhető,⁵⁶ bár nagy teljesítményekre még ezután is képes volt. Amíg maga a magyar főhatalom az 1867-es kiegyezés után fel nem számolta, modernizáció hivatkozásával.

A modernizáció, mint a változó időkhöz való alkalmazkodás, valóban szükséges volt mindig, Mária Terézia idejében csakúgy, mint a kiegyezéskor. De

52 Éppen Tajna példája mutatja ezt.

53 R. Kucera, 70.

54 1918-ban ez a rendszer már nem létezett. Úgy is végeztük.

55 Különböző oldalról megközelítve Karácsony Sándor és Andrásfalvy Bertalan is ide konkludáltak.

56 Ebbe beleértendő a rendi társadalom szellemi fogyatkozása is.

ilyenkor fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy cui prodest, kinek van haszna belőle.

A középkori birtoklási rend meglehetősen kusza volt, mutatja ezt a sok ezer birtokper, az áttekinthetetlen különféle hivatkozásokkal. Mindazonáltal „életszerű” volt, abban az értelemben is, hogy lehetővé tette az embereknek a saját törvényeik szerinti életet. A török hódoltság az általános szabályozás gyengülésével, a helyi jogszokások zűrzavarával még kuszábbá tette a helyzetet. Nem kétséges, hogy szükség volt általános rendezésre. Ennek a feltételét azonban a Rákóczi szabadságharcát lezáró szatmári béke teremtette meg, a király és a főrendek között megkötött kompromisszummal,⁵⁷ amelyben a köznemeseknek, a politikai osztálynak meghagyták a helyi közigazgatást,⁵⁸ viszont a megegyezés nyomán kialakuló nagybirtokrendszer a népesség nagy része számára a jobbágysorba süllyedést eredményezte. Az urbárium birtokrendezése⁵⁹ a jobbágyfalvak közbirtokossági földjeinek rovására teremtette meg a nagybirtokrendszert, és ennek szerves velejárójaképpen növelte a szakadékot a jobbágyság és a politikai osztályok között.

A tajnai földbirtoklás történetében a kisbirtok és a nagybirtok küzdelmében tehát háromszáz év után következett be egy lényeges eltolódás az érdekérvényesítésben.

1390 táján a helyiek sikerrel tudták visszaszorítani a latifundiumot, feltehetőleg a közös érdekérvényesítés segítségével, amelyben a megyére is támaszkodhattak.

1690 táján azonban már a nagybirtok győzött, habár csak nehezen, jelentős felsőbb szintű támogatással és a kisbirtok szolidaritásának elgyengülésével.

1990 táján, újabb háromszáz év múlva, már küzdelem nélkül győzött mindenütt a nagybirtok. Ellene senki sem lépett fel. De ez már nem történelem, hanem politika.

Mindenesetre tünődünk el azon, hogy mit eredményezett a nagybirtok győzelme háromszáz évvel ezelőtt.

Magyar honvéd emlékmű
(2012, fotó: Mosberger Róbert)

57 Erre Jókai Mór *A lőcsei fehér asszony* című regényében kiváló intuícióval ráértett.

58 Ez elég volt arra, hogy kinőhessen időnként belőle az ország sorának irányítása is, mint mindenekelőtt a reformkorban.

59 Tajna példája azt mutatja, hogy lényegében véve itt is egy kialakult jogszokás kodifikálása történt.